

دین در ایران

عصر پهلوی دوم

(۱۳۲۰-۱۳۵۷)

فاطمه فرامرزی

زیر نظر و با مقدمه‌ی
دکتر حسن محدثی

نشر علم
تهران-۱۳۹۱

فرامرزی، فاطمه.	موضوع
دین در ایران عصر پهلوی دوم (۱۳۵۷ - ۱۳۲۰) / فاطمه فرامرزی.	عنوان و نام پدیدآور
تهران، نشر علم، ۱۳۹۱.	مشخصات نشر
ص. ۲۰۸.	مشخصات ظاهری
۱ - ۳۸۹ - ۲۲۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸	شابک
اسلام -- ایران -- قرن ۱۴	موضوع
ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷ -- جنبشهای اسلامی	موضوع
ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷	موضوع
DSR1530/ف۹۱۴	رده‌بندی کنگره
۹۵۵/۰۸۲۴	رده‌بندی دیویی
۲۶۸۳۷۵	شماره کتابشناسی ملی

ذخیره

دین در ایران عصر پهلوی دوم (۱۳۵۷ - ۱۳۲۰)

فاطمه فرامرزی

چاپ اول، ۱۳۹۱

تیراژ: ۱۱۰۰ نسخه

لیتوگرافی: باختر

چاپ: جاووشگران نقش

مرکز پخش علم: خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهدای ژاندارمری

بن‌بست گرانفر، پلاک ۴، تلفن ۶۶۴۱۲۳۵۸

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۱ - ۳۸۹ - ۲۲۴ - ۹۶۴ - ۹۷۸

فهرست کلی

صفحه	عنوان
۱	پیش گفتار
۱۵	مقدمه
۱۹	فصل اول: بررسی منابع تحقیق
۳۳	فصل دوم: بررسی مفاهیم جامعه‌شناسی دین و دین
۶۹	فصل سوم: میدان دینی در عصر پهلوی دوم
۱۹۹	فصل چهارم: میدان دینی و میدان سیاسی در عصر پهلوی دوم
۳۴۳	فصل پنجم: میدان دینی و میدان اقتصادی
۳۸۱	فصل ششم: نتیجه‌گیری

فهرست تفصیلی

صفحه	عنوان
۷	پیش‌گفتار
۱۵	مقدمه
۱۹	فصل اول: بررسی منابع تحقیق
۲۱	۱-۱- مقدمه
۲۱	۱-۲- بررسی منابع
۳۳	فصل دوم: بررسی مفاهیم جامعه‌شناسی دین و دین
۳۵	۲-۱- مقدمه
۳۶	۲-۲- جامعه‌شناسی دین
۳۹	۲-۳- مفهوم دین
۵۰	۲-۴- الگوی تحلیل
۶۹	فصل سوم: میدان دینی در عصر پهلوی دوم
۷۱	۳-۱- مقدمه
۷۲	۳-۲- سازمان و تشکیلات روحانیت
۷۴	۳-۳- سلسله‌مراتب سازمانی روحانیت و تحولات اجتماعی آن
۸۴	۳-۴- نهاد مرجعیت
۹۴	۳-۵- خاستگاه اجتماعی روحانیان
۱۰۰	۳-۶- سازمان روحانیت در زمان پهلوی دوم
۱۱۳	۳-۷- نیروهای سازمان دینی
۱۱۵	۳-۸- فعالیت‌های سازمان دینی در عصر پهلوی دوم
۱۲۷	۳-۹- روحانیت و دگراندیشی

۱۵۰	۳-۱۰- فعالیت‌های رسانه‌ای روحانیان
۱۵۶	۳-۱۱- آموزش و پرورش دینی
۱۶۴	۳-۱۲- مساجد
۱۶۸	۳-۱۳- انجمن‌ها، جمعیت‌ها، و تشکل‌های دینی
۱۷۸	۳-۱۴- بسط و گسترش میدان دینی: حضور روشن‌فکر دینی
۱۸۹	۳-۱۵- روشن‌فکران دینی و سازمان روحانیان از تضاد تا پیوند
۱۹۹	فصل چهارم: میدان دینی و میدان سیاسی در عصر پهلوی دوم
۲۰۱	۴-۱- مقدمه
۲۰۲	۴-۲- اولین مواجهه‌ی میدان دینی با پهلوی دوم
۲۰۳	۴-۳- فدائیان اسلام گروهی که رسماً با ترور اعلام موجودیت کرد
۲۰۵	۴-۴- هم‌گرایی نواب-کاشانی
۲۰۹	۴-۵- واگرایی میان حلقه‌ی کاشانی-نواب و آیت‌الله بروجردی
۲۲۷	۴-۶- ائتلاف حلقه‌ی کاشانی-نواب با احزاب غیردینی
۲۳۲	۴-۷- گسست حلقه‌ی کاشانی-نواب
۲۳۴	۴-۸- تجربه‌ی نهضت ملی و تکثر مواضع سیاسی
۲۴۷	۴-۹- تحول سیاسی درون میدان دینی
۲۶۵	۴-۱۰- شیوه‌های مبارزه‌ی سیاسی روحانیان
۲۷۶	۴-۱۱- مصادیق مواجهه‌ی میدان‌های دین و سیاست در عصر پهلوی دوم
۲۹۰	۴-۱۲- شبکه‌ی اجتماعی روحانیان در فعالیت سیاسی علیه شاه
۲۹۳	۴-۱۳- تنوع اقدامات سیاسی روحانیان
۳۰۰	۴-۱۴- تغییر جهت برخی مراجع تقلید از ...
۳۰۳	۴-۱۵- هم‌گرایی و ائتلاف با نیروهای خارج از سازمان روحانیت
۳۱۳	۴-۱۶- واگرایی در میدان دینی در عصر پهلوی دوم
۳۲۳	۴-۱۷- سنخ‌شناسی سیاسی روحانیان
۳۴۳	فصل پنجم: میدان دینی و میدان اقتصادی
۳۴۵	۵-۱- مقدمه
۳۴۸	۵-۲- سازوکارهای تأمین بودجه سازمان روحانیت
۳۶۶	۵-۳- تمهیدات روحانیان برای جذب یا عرضه‌ی کمک‌های اقتصادی
۳۷۰	۵-۴- اقتصاد دینی
۳۷۰	۵-۵- اشکال کار دینی در سازمان روحانیت
۳۷۶	۵-۶- فعالیت اقتصادی غیردینی
۳۸۱	فصل ششم: نتیجه‌گیری

۳۸۳	 ۱-۶- مقدمه
۳۸۳	 ۲-۶- نتیجه گیری
۳۹۵	 فهرست منابع

www.ketab.ir

پیش‌گفتار: طریق دی‌روز و طرح فردا

نوشتن مقدمه برای چنین کاری، دشواری‌های خاص خود اش را دارد. من در دست‌یابی به خاطری مجموع برای نگارش آن کام‌یاب نبوده‌ام و این نیز سبب تأخیر در سپردن کتاب به دست ناشر گشته است. اگر مجالی بود درباره‌ی آرای پی‌یر بوردیو در باب دین می‌نوشتم اما این مهم را -اگر توفیقی باشد- می‌بایست به وقتی دیگر و به کاری مستقل حواله کنم. به‌راستی نمی‌دانستم که باید از این تجربه‌ی دانش‌گاهی بنویسم یا از همت نگارنده‌ی این کتاب و یا از کوشش مشترکی که برای این کار صرف شد، و یا از مراحل که در عملی ساختن این طرح سپری گردید، و یا از دشواری‌های کار.

پس از ۹ سال تدریس در یک دانش‌گاه معین، این رساله دومین رساله‌ی کارشناسی ارشد بوده است که به‌واسطه‌ی پافشاری دانش‌جویی به راه‌نمایی من انجام شده است. مشکل این بود که گروه جامعه‌شناسی این دانش‌کده به دانش‌جویان اش اجازه نمی‌داد که از مجال محدود گروه فراتر بروند و با استادی در گروه دیگر همان دانش‌گاه رساله‌ی خود را به انجام برسانند (آن زمان من در گروه علوم اجتماعی خدمت می‌کردم). جای تأسف است که در حالی که در اغلب دانش‌گاه‌های جهان، دانش‌جو می‌تواند از هر کجای عالم استاد مورد نظر خود را برگزیند و به دانش‌گاه

بازخوانی‌ها حتا بعد از دفاع و برای آماده کردن رساله در قالب کتاب نیز انجام گرفت.

در تمام مراحل، دقایق و ظرایف ویرایشی و محتوایی نیز مورد توجه بود. اگر چه این متن هنوز با الگوی ویرایشی مدّ نظر من فاصله دارد. به نظر می‌رسد خانم فرامرزی در این مورد هم‌چون محتوای متن دقیق نبوده است. شاید من نتوانسته‌ام حساسیت لازم را در این مورد منتقل کنم. اما دقت ایشان در لحاظ کردن امور محتوایی به‌راستی مثال‌زدنی بوده است. نوشتن رساله‌ای بر اساس آرای پیچیده‌ی دانش‌مند بزرگی چون پی‌یر بودیو و کوشش برای پیاده‌سازی آرای او در باب میدان دینی در ایران، کار آسانی نیست که بتوان از یک دانش‌جوی کارشناسی ارشد انتظار داشت آن را در طی یک‌سال و نیم (سه ترم تحصیلی) به‌انجام رساند. البته ارزیابی میزان موفقیت این کتاب از نظر میزان نائل شدن به حدّ مطلوب بر عهده‌ی اهل نظر است که امید می‌رود در آینده‌ی نزدیک انجام گیرد. با این حال، صرف‌نظر از چه‌گونه‌گی این ارزیابی، کوشش خسته‌گی‌ناپذیر خانم فرامرزی ستودنی است.

تصمیم برای افزودن قاب‌هایی به متن در جریان کار حاصل شد. ما اطلاعاتی درباره‌ی گروه‌ها، سازمان‌ها، و نیروهای دینی در عصر پهلوی دوم به‌دست آورده بودیم که برای تدوین و نگارش رساله استفاده از آن‌ها ضروری نمی‌نمود اما به این نتیجه رسیدیم که حفظ آن‌ها در متن به مخاطب در فهم به‌تر وضعیت قلمرو دینی در عصر پهلوی دوم کمک می‌کند و اطلاعات اضافی مفیدی در اختیار وی خواهد نهاد. لذا تصمیم گرفتیم این نوع اطلاعات را جدای از متن، و در عین حال در متن، حفظ کنیم و قاب، راه عملی انجام این کار بود.

به‌راستی، ادا کردن حقّ مطلب و مطالعه‌ی دقیق میدان دینی در ایران عصر پهلوی دوّم و بررسی رابطه‌ی میدان دینی با میدان‌های اقتصادی و سیاسی نیازمند دست‌یابی به اطلاعات بسیار جزئی و دقیق

است و این کاری سترگ است که دست کم نیاز به یک دوره‌ی تحقیقاتی ده‌ساله دارد. در ایران نه تنها در دوره‌ی انجام رساله‌ی کارشناسی یا حتی دکتری^۱ تحقق چنین طرحی ممکن نیست، انجام آن را حتی با حمایت مالی مراکز پژوهشی نیز نباید چشم داشت.

لذا ضعف‌ها و نارسایی‌های این کتاب بر ما پوشیده نیست. برخی از این نارسایی‌ها حتی در همان نظراندازی ابتدایی آشکار می‌شود. به‌عنوان مثال، پرداخت بسیار محدود به جریان روشن‌فکری دینی در عصر پهلوی دوم ضعفی آشکار است. من امیدوار ام محقق محترم این کم‌بود را در ویرایش‌های بعدی تا حدی برطرف سازد. ضعف عمده‌ی دیگر، عدم بررسی همه‌جانبه‌ی رقابت‌ها و حتی خصومت‌های موجود در میان سازمان روحانیت و اعضای آن است. در میان روحانیان در سطوح مختلف رقابت‌ها، کش‌مکش‌ها، منازعات و تضادهایی وجود داشته است که محقق محترم جز در حد محدود به آن‌ها نپرداخته است. برای پیاده‌سازی روی‌کرد بوردیویی به دین بررسی دقیق این نوع رقابت‌ها و منازعات بر سر منافع و در مسیر کسب و اعمال قدرت الزامی است. لازمه‌ی تحقق چنین امری مطالعه و بررسی تاریخ‌ها، خاطرات و مصاحبه‌های پراکنده‌ای است که گروه‌ها و افراد مختلف هر یک از منظر خاص خود پدید آورده‌اند. چنان‌که چنین کاری صورت می‌گرفت می‌توانست یک ضعف جدی دیگر این تحقیق را برطرف سازد و آن تکیه‌ی بیش از حد به برخی منابع خاص است که ای بسا ناخواسته به استقلال فکری محقق در این اثر آسیب بزند.

به‌رغم همه‌ی این نارسایی‌ها و کم‌بودها، به نظر می‌رسد چاپ این اثر می‌تواند خلأ موجود در باب قلمرو دینی در عصر پهلوی دوم را تا حدی جبران کند و به محققان و پژوهش‌گران علاقه‌مند به این موضوع کمک کند تا پاسخ برخی از پرسش‌های خود را در این کار بیابد. این اثر

هم‌چنین می‌تواند برای محققان بعدی منبع الهامی باشد برای پژوهش در مورد قلمرو دینی در دوره‌های تاریخی دیگر.

علاوه بر همه‌ی این‌ها، هنوز زبان و نوع تحلیل محقق محترم از زبان و نوع تحلیل پی‌یر بوردیو فاصله دارد. نزدیک شدن به روی‌کرد بوردیو و بررسی کردن دین از دریچه‌ی نظروری او نیازمند سال‌ها کار و تحقیق است. این نکته ما را متوجه آینده می‌کند: چشم‌اندازی که محقق محترم می‌بایست در آن ره بپوید و استمرار بورزد و رفته‌رفته اندوخته‌هایی را جمع آورد که شاید در هیچ کلاس و دانش‌گاهی آن را آموزش نمی‌دهند. هم‌پسین، باید بر این نکته تأکید کنم که من در طی نگارش این اثر و در جای‌جای آن نظرم را به نگارنده ارائه کرده‌ام و حتی بسیاری مواقع، قلم به‌دست گرفته‌ام و نکاتی افزوده‌ام یا جملاتی کاسته‌ام، اما هیچ‌گاه نظرم را تحمیل نکرده‌ام و نویسنده همواره از این اختیار بهره‌مند بوده است که نظرگاه مرا رد کند و نظر خود را مرجح بدارد. گمان دارم خواننده می‌تواند در حین مطالعه‌ی این اثر خود به این نکته ناآل شود. در رجوع به منابع نیز ملاحظات سیاسی را مورد توجه قرار نداده‌ایم و از منابع مختلف بهره گرفته‌ایم؛ اگر چه کوشیده‌ایم با تعلقات ایده‌ئولوژیک نویسنده‌گان به‌نحوی انتقادی مواجه شویم و از این رو، کوشیده‌ایم این پژوهش، نگاه بی‌طرفانه‌ای را از آغاز تا انتها حفظ کند. قطعاً منابع متعدّد دیگری هم می‌توانست مورد استفاده قرار گیرد اما عدم استفاده از آن‌ها نه به‌خاطر سوگیری محقق بل که یا ناشی از مجال ناکافی بوده است یا ناشی از عدم دسترسی به آن‌ها. امید می‌رود دست‌کم این گونه کاستی‌ها در ویرایش‌های بعدی رفته‌رفته برطرف شود.

باری، ضمن ابراز خوش‌وقتی از این کوشش مشترک و ثمره‌ی آن که من نیز سهمی در خلق آن دارم - نه آن قدر زیاد که خود را در نگارش آن شریک بدانم و نه آن قدر کم که در صورت‌بندی آن صرفاً ناظر بوده باشم - امید می‌برم که این کتاب بخشی از ادا کردن دین‌ام به دانش‌گاه محسوب

شود؛ به‌خصوص امید من این است که محصول کار ام در این فرآیند آموزشی نه فقط ایفای نقشی محدود در عرضه‌ی یک اثر پژوهشی بل که پرورش یک محقق (و یا دست‌کم شراکت در پروردن یک محقق) بوده باشد که در آینده، به‌نحوی مستقل به راه علمی و پژوهشی خود ادامه دهد و با همین بلندنظری و بلندهمت‌ی مسیر خود را بیابد و هموار سازد و آثار ارزش‌مندتری را در این قلمرو و به‌ویژه، در حوزه‌ی جامعه‌شناسی دین عرضه کند.

حسن محدثی

استادیار گروه جامعه‌شناسی دانش‌گاه آزاد اسلامی - واحد تهران مرکزی

سوم بهمن ۱۳۹۰

مقدمه

می‌دانیم که تنبیر و تحول نگرش‌ها و باورهای دینی، انزوای دینی، بدبینی دینی، دین‌گریزی و یا بی‌تفاوتی دینی از جمله مسائلی است که همواره جوامع با آن مواجه‌اند. اما معمولاً این مسائل در جوامعی که رسماً داعیه‌ی دینی بودن دارند، از سوی کارگزاران و متولیان دینی موضوع ناخوشایندی تلقی می‌شود. در این جوامع کارشناسان دین نقش به‌سزایی در آموزش و گسترش مفاهیم دینی دارند. به عقیده‌ی وبر «نقش روحانی فهماندن آیین خود به دیگران دفاع عقیدتی در برابر ادیان و مذاهب رقیب، تعیین محدوده‌ی امور دینی از غیردینی، تعبیر و تفسیر متون دینی، جلوگیری از سرد شدن مردم نسبت به دین از طریق موعظه، هدایت و ارشاد مذهبی است» (فرونده ۱۳۶۸: ۲۰۳-۲۰۲). به عبارت دیگر، روحانیان برای هدایت مردم در جهت اراده‌ی خداوند، «آموزه‌ها و تعلیمات خود را با افکار سنتی و احساسات آن‌ها تطبیق می‌دهند؛ مخصوصاً هنگامی که قدرت و نیز درآمدشان به انجام وظایف ارشادی آن‌ها بستگی داشته باشد» (بندیکس ۱۳۸۲: ۱۰۵). این درحالی است که تأثیرپذیری انسان از دین بیش‌تر از آن‌که به دلیل علاقه‌اش به اندیشه‌های والای دینی باشد، ای بسا برای توقعات دنیوی باشد. «افراد از آن رو به باورهای دینی یا جادوگری گردن می‌نهند که

فکر می‌کنند بدین وسیله می‌توانند خوشبخت شوند و عمر درازی در این دنیا داشته باشند» (همان: ۱۰۵).

در هر صورت، روحانیان سعی دارند در جهت نیل به زندگی دینی و گسترش آن، اعتقادات رایج را نظام‌مند سازند تا بتوانند در برابر تهاجم به موقعیت خود به دفاع برخیزند و با شک‌گرایی، بی‌تفاوتی و کلیه‌ی تهدیداتی که به نوعی به میدان‌ی دینی مربوط می‌شود، مبارزه نمایند. از سویی دیگر «عقلانی شدن زندگی مذهبی تنها در جایی به‌صورت کامل بسط و گسترش می‌یابد که تشکیلات روحانی بطور موفقیت‌آمیزی شالوده اخلاق منزلتی و موضع قدرتی را ریخته باشد» (همان: ۱۰۲).

مطالعات در کشور ما در خصوص حوزه‌ی دین، از رعایت اصول علمی بدورند؛ به‌طوری‌که در این باره خلایبی جدی مشاهده می‌شود و ضرورت انجام پژوهش علمی و به‌خصوص جامعه‌شناختی را در این باره آشکار می‌نماید. از جمله دلایل دیگری که اهمیت پرداختن بدین موضوع را آشکار می‌سازد، عبارتند از:

۱- بدیع بودن موضوع بررسی ساختار و تغییر و تحولات مربوط به میدان دینی و ابعاد مختلف آن از دیدگاه جامعه‌شناختی.

۲- سکوت یا عدم توجه، به نفوذ و کارکرد دینی روحانیت به‌عنوان مهمترین عنصر میدان دینی در جامعه‌ی ما و به تبع آن موقعیت مؤثری که در حوزه‌های مختلف جامعه دارد، انگیزه‌ی اصلی محقق برای انجام این مطالعه است.

۳- هم‌چنین بررسی سیر تحول ساختار حوزه‌ی دینی و عوامل مؤثر بر آن و در عین حال تأثیراتی که در تحولات اجتماعی دارد، حائز اهمیت است.

۴- به‌نظر می‌رسد فقدان آثاری که حاوی تجزیه و تحلیل‌های تاریخی و سیاسی بی‌طرفانه در مورد ابعاد مختلف میدان دینی به‌خصوص سازمان روحانیت باشد، به اندازه‌ی کافی اهمیت پرداختن به موضوع فوق را روشن می‌سازد، زیرا آثار و منابع موجود ضمن آن که تحلیلی

جامعه‌شناختی به دست نمی‌دهند، غالباً به ذکر تاریخ سیاسی پرداخته و با نگاهی جانب‌دارانه پس از انقلاب اسلامی نوشته شده‌اند. به‌علاوه، این آثار نیز کمتر به چرایی و چگونگی تغییرات ساختاری و تحولات درونی و بیرونی تشکیلات روحانیت و دیگر تحولات حوزه‌ی دینی اشاره داشته‌اند.

در جامعه‌ی ما روحانیان به‌عنوان داعیه‌داران اصلی دین مطرح هستند. آنان خود را متولیان اصلی این امر دانسته و اساساً بخش اعظم ابزار و منابع تولید خدمات و کالاهای دینی را در اختیار دارند. بر این اساس، رابطی تنگ‌نگی میان روحانیت و باز تولید دین وجود دارد. بنابراین مطالعه‌ی کارکرد سازمانی و تشکیلاتی روحانیت، نحوه‌ی پیدایی این تشکیلات، تغییر موقعت آنان در اجتماع و منافع و تعلقات مادی و عقیدتی آنها، نحوه‌ی تعامل و مناسبات دین و جامعه را برای ما قابل فهم‌تر می‌کند. لذا به‌منظور درک این کارکردها در تحقیق حاضر ساختار و فرآیند تکوین حوزه‌ی دینی با تأکید بر سازمان روحانیت در ایران عصر پهلوی دوم مورد بررسی قرار می‌گیرد.

البته امیدوارم مجال بررسی همه‌جانبه‌تر میدان دینی در عصر پهلوی دوم و مطالعه‌ی تفصیلی و دقیق دیگر اجزای سازنده‌ی این میدان فراهم گردد و بتوانم در ویرایش‌های آتی این کتاب این کار تکمیلی را عرضه کنم.

این اثر از نوع تحقیقات بنیادی است و هدف کلی از انجام آن، مطالعه و بررسی ساختار و تکوین میدان دینی در ایران عصر پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۰) است که اهداف فرعی زیر را دنبال نموده است:

- الف) بررسی ساختار میدان دینی از نظر فکری، اقتصادی و سازمانی در عصر مورد نظر. ب) بررسی کارکردهای میدان دینی در عصر پهلوی.
- ج) بررسی مهم‌ترین دست‌آوردها و اقدامات میدان دینی در عصر پهلوی.
- دوم. د) بررسی چگونگی و چرایی تحولات و دگرگونی‌های میدان دینی در عصر پهلوی دوم. ه) بررسی رابطی میدان دینی با سایر میدان‌ها به‌خصوص میدان‌های سیاسی و اقتصادی.

همچنین در این تحقیق پاسخ‌گویی به پرسش‌های پنج‌گانه‌ی زیر مدنظر بوده است که در فصل پایانی مورد بررسی قرار گرفته است: (۱) ساختار حوزه‌ی دینی از نظر فکری، اقتصادی، و اداری چگونه بوده است؟ (۲) حوزه‌ی دینی در عصر پهلوی دوم چه کارکردهایی داشته است؟ (۳) مهم‌ترین دست‌آوردها و اقدامات حوزه‌ی دینی در این دوره چه بوده است؟ (۴) تحولات و دگرگونی‌های حوزه‌ی دینی چگونه بوده است و چرا؟ (۵) رابطه‌ی حوزه‌ی دینی با سایر حوزه‌ها به‌خصوص حوزه‌های سیاسی و اقتصادی چگونه بوده است؟

بنابراین، این اثر پژوهشی توصیفی تاریخی و نیز تحلیلی است که به بررسی ساختار تکوین میدان دینی در ایران عصر پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۲۰) پرداخته و در پی آن است تا به‌صورت علمی و جامعه‌شناختی میدان دینی را از زمان به سلطنت رسیدن محمدرضا پهلوی تا زمان وقوع انقلاب اسلامی مورد بررسی و ساختار و فرایند تکوین و سیر تحول آن را مورد مطالعه قرار دهد. سپس یافته‌های تحقیق را از منظر جامعه‌شناسی دین و با توجه به آرای پی‌یر بوردیو در باب میدان دینی مورد بازبینی قرار دهد.

لازم به ذکر است این اثر برگرفته از پایان‌نامه تحصیلی من در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز (مجمع دانشگاهی حضرت ولی‌عصر (عج) است. البته متن رساله‌ی کارشناسی ارشد تفاوت قابل توجهی با این اثر دارد زیرا من مجال این را داشته‌ام که حدود شش ماه پس از دفاع نیز بر روی آن متمرکز بشوم و در پاره‌ای موارد اصلاحات و یا تجدیدنظر نمایم. در پایان لازم می‌دانم تا از کلیه‌ی کسانی که به نحوی در به انجام رساندن این اثر همکاری داشته‌اند و نیز نویسندگانی که استفاده از آثارشان امکان شکل‌یابی این مجموعه را فراهم کرده است قدردانی کنم. همچنین جای تشکر و سپاس بسیار از جناب آقای کراکوهی و نیز استادان ارجمندم، جناب آقای دکتر محدثی و جناب آقای دکتر جواهری‌پور، که در انجام و چاپ این اثر نقش به‌سزایی داشته‌اند، وجود دارد.